

**Univerzita Karlova
Právnická fakulta**

**Rakouský přístup k navrácení kulturních statků
odňatých v období nacismu**

Studentská vědecká odborná činnost

Kategorie: doktorské studium

2023
XVI. ročník

Autor: Mgr. Zuzana Löbling
Konzultant: prof. JUDr. Jan Kuklík, Dr.Sc.

Čestné prohlášení a souhlas s publikací práce

Prohlašuji, že jsem práci předkládanou do XVI. ročníku Studentské vědecké a odborné činnosti (SVOČ) vypracovala samostatně za použití literatury a zdrojů v ní uvedených. Dále prohlašuji, že práce nebyla ani jako celek, ani z podstatné části dříve publikována, obhájena jako součást bakalářské, diplomové, rigorózní nebo jiné studentské kvalifikační práce a nebyla přihlášena do předchozích ročníků SVOČ či jiné soutěže.

Souhlasím s užitím této práce rozšiřováním, rozmnožováním a sdělováním veřejnosti v neomezeném rozsahu pro účely publikace a prezentace PF UK, včetně užití třetími osobami.

V Praze dne 20.04.2023

.....
Mgr. Zuzana Löbling

Celkový rozsah vlastního textu práce (od úvodu po závěr), včetně mezer a poznámek pod čarou:

...46.635 znaků

Obsah

Seznam použitých zkratek	1
1. Úvod	4
2. Poválečné navrácení kulturních statků	4
3. Cesta ke Kunstrückgabegesetz	8
4. Kunstrückgabegesetz	10
5. <i>Dáma ve zlatém</i>	12
6. Závěr	19
Seznam použitých zdrojů	20

Seznam použitých zkratek

Akinsha

- AKINSHA, Konstantin. The Mauerbach Scandal. *ARTnews* [online]. 2009, 1. 2. 2009, (February 2009) [cit. 2023-04-19]. Dostupné z: <https://www.artnews.com/art-news/news/the-mauerbach-scandal-215/>.

Blimlinger

- BLIMLINGER, Eva. Rückstellungen und Entschädigungen in Österreich 1945 bis 2008. Ein Überblick. In: ANDERL, Gabriele, Christoph BAZIL, Eva BLIMLINGER, Oliver KÜHSHELM, Monika MAYER, Anita STELZL-GALLIAN a Leonhard WEIDINGER. ... wesentlich mehr Fälle als angenommen. 10 Jahre Kommission für Provenienzforschung. Wien: Böhlau Verlag, 2009, s. 17-33. ISBN 978-3-205-78183-7. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205118862.17>.

FSIA

- Foreign Sovereign Immunities Act z roku 1976.

Galerie Belvedere

- Rakouská Galerie Belvedere.

Komise

- Komise pro výzkum provenience.

Kuklík

- KUKLÍK, Jan. Jak odškodnit holocaust?. Place of publication not identified: Charles University in Prague, Karolinum Press, 2017 - 2017, 1 online resource (756 pages) : illustrations. ISBN 80-246-2808-2.

Kunstrückgabegesetz

- spolkový zákon o navrácení uměleckých děl z rakouských muzeí a sbírek (BGBl Nr. 181/1998)

Leopold Museum

- Leopold Museum Privatstiftung

MAK

- MAK – Österreichisches Museum für angewandte Kunst

Nichtigkeitsgesetz

- Spolkový zákon o neplatnosti právních jednání, které byly učiněny v období německého obsazení Rakouska (BGBl Nr. 106/1946)

Novela

- novela Kunstrückgabegesetz (BGBl. Nr. 117/2009)

Pozůstalost

- pozůstalosti po Lee Bondi Jaray

Poradní sbor

- Poradní sbor dle § 3 Kunstrückgabegesetz

Rechberger

- RECHBERGER, Walter H. Klimts "Goldene Adele" - ein Gemälde, das (auch) Prozessrechtsgeschichte schrieb. Bulletin Kuns&Recht. Wien, 2020/2 - 2021/1, 39 - 49. ISSN 2222-7407.

Rückstellungsgesetz

- Společně i každý zvlášť ze 7 spolkových zákonů o navrácení odebraného majetku přijatých mezi lety 1946 - 1949

Sammelstellen

- Sběrná místa zřizovaná od roku 1957

Schallmeiner

- SCHALLMEINER, Anneliese. 1998 – die Kommission für Provenienzforschung und der Weg zum Kunstrückgabegesetz. In: ANDERL, Gabriele, Christoph BAZIL, Eva BLIMLINGER, Oliver KÜHSCHELM, Monika MAYER, Anita STELZL-GALLIAN a Leonhard WEIDINGER. ... wesentlich mehr Fälle als angenommen. 10 Jahre Kommission für Provenienzforschung: (Schriftenreihe der Kommission für Provenienzforschung, Band 1). Böhlau Verlag, 2009, s. 34 - 47. ISBN 978-3-205-78183-7. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205118862.34>.

Veber

- VEBER, Václav, Milan HLAVAČKA, Petr VOREL, Miloslav POLÍVKA, Martin WIHODA a Zdeněk MĚŘÍNSKÝ. Dějiny Rakouska. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, 754 strany : ilustrace, portréty, mapy ; 22 cm. ISBN 978-80-7106-564-7.

Zákon o zmírnění některých majetkových křivd

- zákon č. 212/2000 Sb., o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem a o změně zákona č. 243/1992 Sb., kterým se upravují některé otázky související se zákonem č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění zákona č. 93/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů

1. Kunst- und Kulturbereinigungsgesetz

- spolkový zákon o vypořádání vlastnických vztahů k uměleckým a kulturním předmětům ve správě památkového úřadu, BGBl. Nr. 294/1969

1. Úvod

Práce předkládaná v rámci XVI. ročníku SVOČ představuje výsek komparační části mé dizertace, ve které se věnuji převodům uměleckých děl v době nesvobody a jejich poválečné restituci. Jakkoliv je dle mého názoru pro porozumění rakouskému restitučnímu vývoji důležité se alespoň zmínit o předválečném dění v tomto státě, byla tato část z důvodu rozsahu stanoveného pravidly SVOČ vypuštěna a text se věnuje až situaci, ve které se země nacházela po II. světové válce. Přesto jsem přesvědčena, že práce i v rámci omezeného rozsahu srozumitelně vysvětluje historické pozadí přijetí jednoho z nejpropracovanějších restitučních předpisů svého druhu na světě a zásady, na kterých stojí. Na příkladu *Dámy ve zlatém* je pak ilustrováno, jak komplikovaná, ale přesto fascinující, může cesta za restitucí uměleckých děl být.

2. Poválečné navrácení kulturních statků

Jakkoliv byla situace v Rakousku po skončení II. světové války složitá, země byla boji těžce poničena a hrozily sociální konflikty, přihlásil se i poválečný rakouský stát k povinnosti alespoň částečně odčinit bezpráví spáchané nacistickým režimem. Rozsah zamýšleného odčinění byl však v souladu s tzv. „*Opferthese*“¹, tj. koncepcí označující Rakousko za první oběť nacistů, limitován, neboť nástupnický stát se necítil odpovědný za nacistické zločiny a odškodnění obětí mělo dle jeho názoru vypořádat pouze Německo. V souladu s touto koncepcí byl kladen důraz na materiální restituci a případné platby odškodnění byly spíše projevem „*dobré vůle*“². V této souvislosti je také třeba připomenout, že Rakousko nejenomže nebylo příliš aktivní ve stíhání nacistických zločinců, ale že ve společnosti přetrvával poměrně silný antisemitismus, který se projevoval mimo jiné i neochotou navracet předválečný majetek přeživším holocaustu.³

Přes podstatné rozdíly mezi situací v poválečném Rakousku a Československu⁴ byla zvolena podobná právní úprava restitucí, která spočívala v prohlášení neplatnosti vybraných

¹ Tzv. „*Opferthese*“ se zakládá na deklaraci z 1. 11. 1943, která shrnovala výsledky tzv. Třetí Moskevské konference a které mj. označila Rakousko za první svobodný stát, který padl za oběť Hitlerově útočné politice. Anšlus Rakouska byl dle této deklarace považován za neplatný.

² A to až do uzavření Rakouské státní smlouvy z roku 1955, ve které jsou v čl. 25 a 26 upraveny principy restituce a odškodnění obětí nacismu. Více viz KUKLÍK, Jan. *Jak odškodnit holocaust?*. Place of publication not identified: Charles University in Prague, Karolinum Press, 2017 - 2017, 1 online resource (756 pages) : illustrations. ISBN 80-246-2808-2 (dále jen jako „**Kuklík**“), str. 326.

³ Více viz Kuklík, str. 312 a násl.

⁴ Ať už v rozsahu poškození hospodářství či v právním uspořádání a správě věcí veřejných, kdy nelze zapomenout, že Rakousko bylo, podobně jako Německo, rozděleno do okupačních zón.

právních jednání a následném navrácení dotčených věcí. Po pokusech o sepis arizovaného majetku⁵ a „repatriaci“⁶ původně státního majetku byl 15. 5. 1946 vydán spolkový zákon o neplatnosti právních jednání, které byly učiněny v období německého obsazení Rakouska (BGBl. Nr. 106/1946) (dále jen jako „Nichtigkeitsgesetz“). Důvodů, proč byl Nichtigkeitsgesetz vydán až v květnu 1946 je mnoho, k pozdnímu vydání ale rozhodně přispělo nestabilní postavení rakouské vlády a potřeba dohody se Spojeneckou komisí, jakožto nejvyšším kontrolním orgánem okupační správy.⁷ V přímé souvislosti s Nichtigkeitsgesetz byl 26. 6. 1946 schválen také první spolkový zákon o navrácení odebraného majetku, který se nachází ve správě státu nebo spolkových zemí (BGBl. Nr. 156/1946). Mezi lety 1946 a 1949 bylo vydáno celkem 7 zákonů o navrácení odebraného majetku (společně, ale i každý zvlášť, dále jen jako „Rückstellungsgesetz“), přičemž každý z nich se týkal jiných nároků.⁸ Žádosti o restituci byly podávány u zvláštních komisí⁹, které byly za tím účelem zřízeny u soudů ve třech instancích.¹⁰

Z hlediska restituce kulturních statků byl nejpodstatnější 3. Rückstellungsgesetz ze dne 6. 2. 1947 (BGBl. Nr. 54/1947), kterým byly upraveny podmínky navrácení těch věcí, jejichž odebrání nebylo provedeno vrchnostenským aktem nebo které se nenacházely ve veřejné správě. Příkladem takových předmětů byly například umělecké sbírky vydražené v Dorotheu.¹¹ Problémem tohoto zákona však bylo především omezení okruhu oprávněných osob na rakouské státní občany a povinnost prokázat další rozhodné skutečnosti, což nebylo s ohledem na délku

⁵ Na základě zákona č. 10 ze dne 10. 5. 1945, o evidenci arizovaných a jiných v souvislosti s národně socialistickým převzetím moci odňatých majetkových hodnot (StGBl. 10/1945), který byl následně několikrát novelizován především za účelem prodloužení lhůty k sepsání arizovaného majetku.

⁶ Na základě zákona č. 11 ze dne 10. 5. 1945, o repatriaci veřejného majetku (StGBl. 11/1945).

⁷ Viz VEBER, Václav, Milan HLAVAČKA, Petr VOREL, Miloslav POLÍVKA, Martin WIHODA a Zdeněk MĚŘÍNSKÝ. *Dějiny Rakouska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, 754 strany: ilustrace, portréty, mapy; 22 cm. ISBN 978-80-7106-564-7 (dále jen jako „Vebler“), str. 548 a násl.

⁸ Seznam jednotlivých právních předpisů je dostupný zde: Zeittafel. In: ANDERL, Gabriele, Christoph BAZIL, Eva BLIMLINGER, Oliver KÜHSCHHELM, Monika MAYER, Anita STELZL-GALLIAN a Leonhard WEIDINGER. ... *wesentlich mehr Fälle als angenommen. 10 Jahre Kommission für Provenienzforschung*. Wien: Böhlau Verlag, 2009, s. 505-516. ISBN 978-3-205-78183-7. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205118862.505>; případně též zde: <https://provenienzforschung.gv.at/empfehlungen-des-beirats/ruckstellungsgesetze/> [cit. 2023-04-19].

⁹ Tzv. Rückstellungskommissionen.

¹⁰ V první instanci u prvostupňových soudů, ve druhé instanci u vrchních zemských soudů (tzv. Oberlandesgerichte) a ve třetí instanci u Nejvyššího soudního dvora (tzv. Oberster Gerichtshof). Více viz Kuklík, str. 319.

¹¹ Více viz BLIMLINGER, Eva. Rückstellungen und Entschädigungen in Österreich 1945 bis 2008. Ein Überblick. In: ANDERL, Gabriele, Christoph BAZIL, Eva BLIMLINGER, Oliver KÜHSCHHELM, Monika MAYER, Anita STELZL-GALLIAN a Leonhard WEIDINGER. ... *wesentlich mehr Fälle als angenommen. 10 Jahre Kommission für Provenienzforschung*. Wien: Böhlau Verlag, 2009, s. 17-33. ISBN 978-3-205-78183-7. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205118862.17> (dále jen jako „Blimlinger“).

souvisejících řízení¹² vždy jednoduché.¹³ Lhůta pro uplatnění byla nejdříve stanovena na 3 roky, postupně však byla prodlužována až do 31. 7. 1956¹⁴ Pokud se oprávněným osobám restituce přes všechny překážky podařila, museli se ještě vypořádat se zákazem vývozu kulturních statků mimo území Rakouska¹⁵ a s tím spojenými požadavky na dary za vývozní povolení.¹⁶ Vzhledem k tomu, o jak častou praxí se i po II. světové válce jednalo, bylo darování výměnou za vydání vývozního povolení upraveno v Kunstrückgabegesetz (jak je definován níže) jako samostatná restituční podmínka.

Stranou také nemůžeme ponechat věci opuštěné, tj. předměty, u nichž se nepodařilo zjistit vlastníka, případně věci, které se jako odumřel dostaly do vlastnictví státu a státních institucí. Tisíce takových uměleckých a sbírkových předmětů bylo nejdříve skladováno v jednotlivých muzeích, státních institucích či jednoduše k tomu pronajatých skladech. V návaznosti na čl. 26 odst. 2 Rakouské státní smlouvy byla pro ně v roce 1957 zřízena první sběrná místa, tzv. „Sammelstellen“ (dále jen jako „Sammelstellen“), která od roku 1958 spravovala i významný konvolut uměleckých děl převedených z Central Collecting Points v Německu. Jejich úkol spočíval v tom, že vyřizovala případné restituční nároky, ale především zpeněžovala uschované předměty a tento výnos následně rozdělovala mezi rakouské oběti nacismu. Celkově získala Sammelstellen prodejem věcí ca. 326, 2 mio ATS, což je více než desetinásobek původního odhadu rakouského Ministerstva financí.¹⁷

Sammelstellen však stále nebyla jediným místem, na kterém se tyto předměty nacházely – většina muzeí a památkových úřadů uchovávala umělecká díla ve své správě zvlášť a neměla v úmyslu se jich vzdát. Tato situace se ale stala v 60. letech neudržitelnou, a proto byl dne 27. 6. 1969 přijat spolkový zákon o vypořádání vlastnických vztahů k uměleckým a kulturním předmětům ve správě památkového úřadu, BGBl. Nr. 294/1969, dále jen jako „**1. Kunst- und Kulturbereinigungsgesetz**“. Na základě tohoto zákona byl 2. 9. 1969 zveřejněn ve Wiener Zeitung seznam kulturních statků k restituci s krátkým popisem a lhůtou

¹² Např. řízení o prohlášení za mrtvého a restituční řízení.

¹³ Viz Kuklík, str. 320.

¹⁴ Toto prodloužení bylo provedeno na základě Nařízení Ministerstva financí ze dne 3. 9. 1955, BGBl. Nr. 201/1955.

¹⁵ V Rakousku byl zákaz vývozu kulturních statků upraven zákonem o zákazu vývozu předmětů historického, uměleckého a kulturního významu (StGBl. 90/1918). Více k praxi darů za vývozní povolení v Československu viz LÖBLING, Zuzana. Právní úprava a praxe vývozů uměleckých děl z Československa v období 1918-1945. In: PIŠTEJOVÁ, Lucia a Ivan SVATUŠKA. *Milníky právního vývoje v Evropě po prvej svetovej vojne*. Košice: Vydavateľstvo ŠafárikPress, 2022, s. 67-76. ISBN 978-80-574-0099-8.

¹⁶ Viz závěrečná zpráva komise historiků, která zkoumala odebírání majetku během období nacismu v Rakousku a jejich navrácení a odškodnění po roce 1945 z ledna 200. Veškeré zprávy této komise jsou dostupné zde: <https://hiko.univie.ac.at/> [cit. 2023-04-20].

¹⁷ Viz Blimlinger, str. 22.

pro uplatnění restitučního nároku do 31. 12. 1970. Na seznamu bylo např. 657 olejomalb, 10 tapiserií, 3343 mincí či 114 knih.¹⁸ Přestože byla lhůta k uplatnění nároku prodloužena až do 31. 12. 1972, podařilo se tímto způsobem vrátit pouze 270 předmětů¹⁹. Všechny ostatní byly následně převedeny do majetku Rakouské republiky a Sammelstellen byla odškodněna částkou ve výši 8 mio ATS.²⁰

Protože se ale stále jednalo o citlivou otázku a Rakousko bylo za převod těchto uměleckých děl do státního majetku často kritizováno, nebyly tyto předměty zařazeny do státních sbírek²¹, ale vráceny do skladiště v klášteře Mauerbach²², do kterého neměla veřejnost přístup. Zhruba od roku 1979 se datují první interní diskuze o dalším osudu uměleckých děl z kartouzy Mauerbach, státní orgány se však k činu odhodlaly až po článku Andrew Deckera²³, který zaznamenal mezinárodní ohlas. Dne 13. 12. 1985 byl přijat spolkový zákon o vydání a zpeněžení dříve opuštěného uměleckého a kulturního majetku (BGBl. 2/1986, novelizováno BGBl. 515/1995), známý jako „2. Kunst- und Kulturbereinigungsgesetz“. Byla stanovena nová, devítiměsíční lhůta k přihlášení nároků oprávněných osob. Po jejím uplynutí mělo Ministerstvo financí jednotlivé předměty prodat v aukci a její výtěžek využít pro oběti nacismu, které se dostaly do sociální nouze. Tímto způsobem bylo vráceno celkem 350 předmětů²⁴, ostatní byly nabídnuty k prodeji na aukci Christie's konané 29. a 30. 10. 1996 a organizované Židovskou náboženskou obcí²⁵. Jak ale píše Akinsha, ani tato aukce, která byla vnímána jako „triumfální závěr dlouhého příběhu“ se neobešla bez skandálu. Přestože rakouský stát ujišťoval, že dražena jsou pouze ta díla, u nichž není možné najít vlastníka, zjistilo se, že tomu tak nebylo – naopak, jak ukázala instalace v roce 2009 v MAK – Österreichisches Museum für angewandte Kunst (dále jen jako „MAK“), velký počet děl byl ze zadní strany označen inventárními čísly či dokonce jmény původních vlastníků. Vzhledem k tomu, že se kunsthistoričce Sophie Lilie

¹⁸ Viz příloha 1. Kunst- und Kulturbereinigungsgesetz obsahující druhový seznam nabízených věcí.

¹⁹ Viz Blimlinger, str. 25.

²⁰ Více k této problematice viz WLADIKA, Michael, a , ed. Die Beanspruchung von Kunst- und Kulturgegenständen durch die Sammelstellen 1959–1972. In: KAISER, Olivia, Christina KÖSTNER-PEMSEL a Markus STUMPF. *Treuhänderische Übernahme und Verwahrung: International und interdisziplinär betrachtet*. Göttingen: Vienna University Press, 2018, s. 85 - 98. ISBN 978-3-8471-0783-5. Dostupné z: <https://doi.org/10.14220/9783737007832.85>.

²¹ Které mimochodem tak jako tak obsahovaly předměty pochybné provenience.

²² Více viz AKINSHA, Konstantin. The Mauerbach Scandal. *ARTnews* [online]. 2009, 1. 2. 2009, (February 2009) [cit. 2023-04-19]. Dostupné z: <https://www.artnews.com/art-news/news/the-mauerbach-scandal-215/> (dále jen jako „Akinsha“). Dle byla v klášteře Mauerbach umístěna umělecká díla již od roku 1952, kdy je do správy rakouského státu převedla americká armáda.

²³ DECKER, Andrew. A Legacy of Shame. Nazi Art Loot in Austria. *ARTnews*. Dezember 1984.

²⁴ Viz Kuklík, str. 329 a Blimlinger, str. 25.

²⁵ *Die Israelitische Kultusgemeinde*, na kterou bylo převedeno vlastnictví k těmto věcem. V této souvislosti není bez zajímavosti, že na průběh aukce dohlížel zvláštní výbor, jehož předsedou byl Ronald Lauder, jež se později stane vlastníkem Klimtova obrazu *Dáma ve zlatém* (viz níže). Více viz Kuklík, str. 331.

podářilo během několika měsíců identifikovat oprávněné majitele zhruba 50 obrazů z draženého konvolutu, je otázkou, kolik uměleckých děl by bylo bývalo předáno k dražbě, kdyby se stát²⁶ věnoval výzkumu provenience se stejnou intenzitou, jako nyní.

3. Cesta ke Kunstrückgabegesetz

Po úspěchu dražby konvolutu Mauerbach se zdálo, že téma výzkumu provenience a navrácení kulturních statků na nějakou dobu opět utichne. Již 24. 12. 1997 však vyšel v New Yorku, kde právě probíhala velká retrospektiva Egona Schiele ze sbírek Leopold Museum Privatstiftung (dále jen jako „**Leopold Museum**“), článek popisující problematiku provenienci obrazu „*Bildnis Wally*“ a bezskrupulózní chování jeho současného majitele.²⁷ Přestože Rudolf Leopold označil informace uvedené v článku za „*lež od A do Z*“, bylo toto dílo společně s obrazem „*Tote Stadt III*“ 7. 1. 1998 americkými úřady zadrženo.²⁸ Vzhledem k tomu, že obě díla byla chráněna tzv. imunitou proti zabavení vydanou státem New York, byla rozhodnutí o zadržení na podzim roku 1999 zrušena. Do Rakouska se však vrátilo pouze dílo „*Tote Stadt III*“²⁹, ohledně „*Wally*“ byl 21. 9. 1999 vydán nový příkaz k zadržení, tentokrát z důvodu „*porušení federálního práva dovozem kradeného předmětu*“. A protože obraz nebyl chráněn federální imunitou proti zabavení, ale pouze imunitou státu New York, nic nebránilo projednání občanskoprávní žaloby na vydání díla do pozůstalosti po Lee Bondi Jaray (dále jen jako „**Pozůstalost**“).

Lea Bondi Jaray byla galeristkou židovského původu, které se svým manželem v roce 1939 podařilo emigrovat do Velké Británie. „*Wally*“, patřící původně do její soukromé sbírky, jí byla před cestou odebrána arizátorem její bývalé galerie. Ten byl po II. světové válce zatčen a „*Wally*“ předána do správy Rakouské Galerie Belvedere (dále jen jako „**Galerie Belvedere**“), odkud ji výměnou za jiný obraz ze své sbírky získal Rudolf Leopold. Od něj se Lea Bondi snažila získat obraz zpět, ale bez úspěchu. Celý soudní spor se vlekl 11 let a byl ukončen

²⁶ Úmyslně zde uvádím jako osobu povinnou stát, protože podstatnou část 90. let nebyly rakouské archivy přístupné soukromým badatelům, a tak dědicové ve většině případů ani neměli možnost prokázat svůj nárok.

²⁷ DOBRZYNSKI, Judith H. THE ZEALOUS COLLECTOR -- A special report.; A Singular Passion For Amassing Art, One Way or Another. *The New York Times* [online]. 1997, 24.12.1997 [cit. 2023-04-19]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/1997/12/24/arts/zealous-collector-special-report-singular-passion-for-amassing-art-one-way.html>.

²⁸ Viz Blimlinger, str. 26.

²⁹ Více viz SCHALLMEINER, Anneliese. 1998 – die Kommission für Provenienzforschung und der Weg zum Kunstrückgabegesetz. In: ANDERL, Gabriele, Christoph BAZIL, Eva BLIMLINGER, Oliver KÜHSCHHELM, Monika MAYER, Anita STELZL-GALLIAN a Leonhard WEIDINGER. ... *wesentlich mehr Fälle als angenommen. 10 Jahre Kommission für Provenienzforschung: (Schriftenreihe der Kommission für Provenienzforschung, Band 1)*. Böhlau Verlag, 2009, s. 34 - 47. ISBN 978-3-205-78183-7. Dostupné z: [doi:https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205118862.34](https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205118862.34) (dále jen jako „**Schallmeiner**“).

mimosoudním narovnáním stran, na základě kterého Leopold Museum uhradilo Pozůstalosti 19 mio USD.³⁰

Zatímco případ „Wally“ plnil na přelomu roku 1997 a 1998 přední stránky novin, připravovala se v zákulisí důležitá změna, která umožnila výzkum provenience a rozvoj restitucí uměleckých děl v Rakousku. 13. 1. 1998 vydalo Ministerstvo kultury³¹ pokyn svým podřízeným muzeím, sbírkám a archivům, aby veřejnosti³² zpřístupnily již zpracované materiály. V únoru 1998 byla dokonce svolána pracovní skupina k výzkumu provenience, jejímž úkolem bylo systematicky zkoumat původ uměleckých děl, jejichž držbu nabyla rakouská spolková muzea mezi lety 1938 a ca 1960.³³ Paralelně k této skupině, ze které se později vytvořila tzv. Komise pro výzkum provenience³⁴ (dále jen jako „Komise“), zpracovávali nově přístupné materiály i soukromí badatelé a novináři jako byl Huberus Czernin. Ten svou sérií článků o vybraných obrazech z Galerie Belvedere, které byly publikovány v deníku *Der Standard* pod názvem „Das veruntreue Erbe“³⁵ vyvolal domácí senzaci a zvýšil tak společenský tlak na přípravu nového restitučního zákona.

Vzhledem k tomu, že byl na počátku dubna 1998 uzavřen výzkum provenience pouze velmi malé části sbírkových přírůstků po roce 1938 a tlak na přijetí rychlého řešení byl velký, vytvořila Komise v první fázi své činnosti případové studie, u kterých byly dostupné materiály již z velké části zpracovány. Byly tak např. připraveny studie k pozdějších slavných případům sbírek Louise Nathaniela a Alphonse Rothschilda, Rudolfa Gutmanna či Ferdinanda Bloch-Bauera.³⁶ 29. 7. 1998 byla poprvé svolána legislativní komise, která na základě předložených případových studií navrhla rozdělit předměty k restituci do následujících 3 kategorií:

- kulturní statky, které byly po roce 1945 vráceny, ale v souvislosti se zákazem vývozu se dostaly zpět do majetku státu;
- kulturní statky, které se dostaly do správy rakouského státu mezi lety 1938 – 1945, příp. 1958, a u nichž není možné zjistit majitele; a
- kulturní statky, které rakouský stát sice koupil, ale jejichž původ by mohl být problematický.³⁷

³⁰ Viz tisková zpráva dostupná zde: <https://www.justice.gov/archive/usao/nys/pressreleases/July10/portraitofwallysettlementpr.pdf> [cit. 2023-04-19].

³¹ V Rakousku označované jako „*Ministerium für Unterricht und kulturelle Angelegenheiten*“.

³² Přístup byl sice omezen pro pracovníky muzeí, sbírek a badatele, kteří prokázali oprávněný zájem, přesto se jednalo o obrovský krok vpřed.

³³ Viz Schallmeiner, str. 37.

³⁴ *Kommission für Provenienzforschung*

³⁵ Tyto články vycházely v deníku *Der Standard* od 21. 2. do 2. 3. 1998 a nejsou dostupné online.

³⁶ Viz Schallmeiner, str. 39.

³⁷ Viz Schallmeiner, str. 43.

Začátkem září 1998 byl představen první návrh zákona, který již obsahoval podstatné části finálně schválené verze. Po jeho projednání byl tento tisk 5. 11. 1998 schválen a 4. 12. 1998³⁸ vydán jako spolkový zákon o navrácení uměleckých děl z rakouských muzeí a sbírek (BGBl Nr. 181/1998) v tomto textu označovaný jako „**Kunstrückgabegesetz**“.

4. Kunstrückgabegesetz

Kunstrückgabegesetz je založen na zmocnění příslušných ministrů, k vydání uměleckých děl bývalým majitelům, respektive jejich dědicům³⁹. V původním znění zákona z roku 1998 bylo vydání možné u následujících skupin děl v majetku státu:

1. díla, jež byla vydána na základě některého z Rückstellungsgesetz, která ale byla převedena do majetku státu v souvislosti se zákazem vývozu uměleckých děl;
2. díla, která stát nabyt v souladu s právem, jejichž předcházející převod byl ale postižen neplatností podle § 1 Nichtigkeitsgesetz; a
3. díla, jež nemohla být po provedení řízení podle Rückstellungsgesetz vrácena původním majitelům nebo jejich dědicům a jako „*opuštěný majetek*“ byla převedena do vlastnictví státu.⁴⁰

Na základě novely Kunstrückgabegesetz zveřejněné dne 23. 11. 2009, BGBl. Nr. 117/2009 (dále jen jako „**Novela**“) bylo znění § 1⁴¹ zpřesněno tak, že:

- vydání se již nevztahuje pouze na umělecká díla⁴², ale na „*umělecká díla a jiné movité kulturní statky*“⁴³. To je důležité rozšíření, které umožňuje vydání např. knih, originálních notových zápisů či archiválií.
- bod 1. uvedený výše byl explicitně rozšířen o možnost, že řízení podle Rückstellungsgesetz nebylo vůbec zahájeno. To byl mimo jiné případ *Dámy ve zlatém*, který je blíže popsán níže. Bylo také doplněno explicitní ustanovení upravující povinnost restituentů navrátit rakouskému státu část plnění, které se jim, nebo jejich právním předchůdcům, od státu dostalo výměnou za ponechání

³⁸ Tedy pouhý den po přijetí tzv. Washingtonských zásad.

³⁹ Již zde je podstatný rozdíl oproti české právní úpravě provedené zákonem č. 212/2000 Sb., o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem, ve znění pozdějších předpisů, (dále jen jako „**Zákon o zmírnění některých majetkových křivd**“), který umožňuje restituci pouze přímým potomkům obětí. Více k tématu české právní úpravy viz Löblich, Z. *Restituce uměleckých děl odňatých pod tlakem okupace nebo nacistické persekuce v České republice*. XV. ročník SVOČ, kategorie doktorské studium.

⁴⁰ Viz § 1 Kunstrückgabegesetz.

⁴¹ Na základě zkušeností nabytých při aplikaci Kunstrückgabegesetz, ale také v souvislosti s výstupy Komise.

⁴² V originálním znění „*Kunstgegenstände*“.

⁴³ V originálním znění „*Kunstgegenstände und sonstiges bewegliches Kulturgut*“.

daných věcí ve státním majetku. Jednalo-li se o plnění finanční, má být historická částka upravena o inflaci.

- byl přidán bod 2a. vztahující se na díla, k nimž bylo vlastnické právo převedeno na území ovládaném Německou říší mezi 30. 1. 1933 a 8. 5. 1945, s tím, že takovýto převod by byl považován za neplatný podle § 1 Nichtigkeitsgesetz (uskutečnil-li by se na rakouském území). Toto je zásadní bod rozšiřující možnost restituce u zcela zjevného Nazi-Looted Art, které se dostávalo do státních sbírek především výhodnými nákupy na nucených aukcích pořádaných v Německu. I v českých sbírkách se nachází bezpočet takových předmětů, jejichž restituce však podle současného znění Zákona o zmírnění některých majetkových křivd není možná.

Kunstrückgabegesetz dále počítá s tím, že veškerá díla splňující podmínky uvedené v § 1, která nejsou z důvodu nemožnosti nalézt původní majitele či jejich dědice restituována, budou převedena ke zpeněžení do Národního fondu rakouské republiky⁴⁴ a výtěžek z nich bude použit především pro sociální zaopatření obětí.

Při rozhodování o restituci odpovědný ministr „naslouchá“ nově zřízenému Poradnímu sboru⁴⁵ (dále jen jako „**Poradní sbor**“), který je složen z odborníků napříč zainteresovanými ministerstvy a odbornou veřejností. Na základě Novely vycházejí doporučení Poradního sboru z práce Komise, která své závěry předkládá ve formě tzv. „Dossiers“ tedy spisů, obsahujících veškeré relevantní materiály k případu. Všechna doporučení Poradního sboru jsou publikována a přispívají tak nejenom k transparentnosti celého procesu, ale především k zajištění jednotného rozhodování.⁴⁶

Novela přinesla také podstatnou změnu týkající se možnosti prodeje a vývozu restituovaných předmětů do zahraničí. Podle původního znění § 4 Kunstrückgabegesetz se vybraná ustanovení památkového zákona (BGBl. Nr. 5333/1923) a zákona o zákazu vývozu předmětů historického, uměleckého či kulturního významu (StGBI. Nr. 90/1918) nevztahují na restituované předměty, a to po dobu 25 let ode dne nabytí účinnosti Kunstrückgabegesetz. Toto ustanovení bylo zpřesněno a doba 25 let po Novele počíná běžet pro každý restituovaný předmět zvlášť, a to od okamžiku převodu vlastnického práva na osobu oprávněnou. Protože se

⁴⁴ Tj. „Nationalfonds der Republik Österreich“. Více informací o jeho činnosti viz <https://www.nationalfonds.org/startseite> [cit. 2023-04-20].

⁴⁵ Tzv. „Kunstrückgabebeirat“. Více informací o její činnosti viz <https://provenienzforschung.gv.at/empfehlungen-des-beirats/> [cit. 2023-04-20].

⁴⁶ Rozhodnutí poradního sboru jsou k dispozici zde: <https://provenienzforschung.gv.at/empfehlungen-des-beirats/beschluesse/beschluesse-alphabetisch/?decisions-letter=B> [cit. 2023-04-20].

Kunstrückgabegesetz vztahuje pouze na majetek státu, a nikoliv na majetek spolkových zemí a samospráv⁴⁷, bylo v § 4 odst. 2 Kunstrückgabegesetz výslovně stanoveno, že se výše uvedená úprava prodeje a vývozu kulturních statků použije i v situaci restitucí územně samosprávných celků. V České republice se k tomuto závěru muselo dojít judikaturní cestou.⁴⁸

Jakkoliv předmětem této práce není podrobné srovnání české a rakouské právní úpravy navrácení kulturních statků obětem holocaustu, je na první pohled zřejmé, že v Rakousku se podařilo vytvořit transparentní a velmi dobře fungující systém, který propojuje jak důslednou řešerši provenience děl, tak právní proces jejich restituce. Nejenom příkladná spolupráce Komise a Poradního sboru, ale i připravenost novelizovat restituční předpis na základě nově získaných poznatků by mohla být inspirací pro všechny signatáře Washingtonských zásad z roku 1998.

Na druhou stranu musí na tomto místě zaznít také zásadní kritika rakouského systému, kterou je právní nevymahatelnost restitučního nároku. Jakkoliv se právě díky transparentnímu několikastupňovému zkoumání restitučního nároku pouze zřídka stane, že by bylo přijato nesprávné či svévolné, politicky motivované, rozhodnutí, vyloučit takovou situaci nelze a soudní kontrola by proto byla na místě. Alespoň v tomto aspektu navrácení kulturních statků je tak Česká republika „napřed“.

5. *Dáma ve zlatém*

Jedním z nejznámějších případů restituce Nazi-Looted Art je bezesporu odysea 6 Klimtových obrazů ze sbírky Ferdinanda Bloch-Bauera, mezi nimiž vévodí portrét jeho manželky Adele označovaný také jako „*Dáma ve zlatém*“⁴⁹. Je však třeba uznat, že popularita tohoto případu je naprosto odůvodněná, protože nepramení pouze ze skvělé práce s médii ze strany dědiců⁵⁰, ale především ve fascinující právní bitvě, která se z Rakouska přenesla do Spojených států amerických, aby byl případ s konečnou platností rozhodnut rozhodčím soudem

⁴⁷ Ostatně stejně jako český Zákon o zmínění některých majetkových křivd.

⁴⁸ Více viz Löbbling, Z. *Dary za vývozní povolení v době nesvobody a problematika jejich restituce V České republice*. XIII. ročník SVOČ, kategorie doktorské studium.

⁴⁹ Konkrétně se jednalo o následující díla Gustava Klimta: *Adele Bloch-Bauer I*; *Adele Bloch-Bauer II*; *Apfelbaum* (tj. jablono); *Buchenwald/Birkenwald* (tj. bukový háj/březový háj) a *Häuser in Unterach am Atersee* (tj. domy v Unternach am Atersee). Předmětem samostatného rozhodčího řízení byl obraz *Amalie Zuckerkandl*.

⁵⁰ Ze nepřeberného množství mediálních výstupů zmiňme např. komplexní článek z roku 2015 (viz TOTENBERG, Nina. After Nazi Plunder, A Quest To Bring Home The 'Woman In Gold'. In: NPR [online]. 2. 4. 2015 [cit. 2023-04-16]. Dostupné z: <https://www.npr.org/2015/04/02/396688350/after-nazi-plunder-a-quest-to-bring-the-woman-in-gold-home>) či především film *Dáma ve zlatém* (Woman in Gold) z roku 2015 s Helen Mirren a Ryanem Reynoldsem v hlavních rolích.

ve Vídni. Při studiu rakouského přístup k restituci kulturních statků tak nelze tento případ opominout.

Příběh obrazu „*Dáma ve zlatém*“ začal na počátku 20. století ve Vídni. Ferdinand Bloch-Bauer, cukrovarník a bankéř, objednal u tehdy vyhledávaného Gustava Klimta portrét své manželky Adele. Portrét byl dokončen v roce 1907 a po jeho vystavení v Mannheimu a následně v roce 1908 ve Vídni byl umístěn v soukromé rezidenci Bloch-Bauerových. Manželství Bloch-Bauerových bylo bezdětné, a tak již v roce 1923 Adel ve své závěti veškerý svůj majetek odkazuje svému muži Ferdinandovi. Co se týče Klimtových obrazů, je v závěti uvedeno, že Adele „*prosí svého muže, aby po své smrti přenechal její 2 portréty a 4 krajiny od Gustava Klimta Rakouské Státní Galerii ve Vídni*“⁵¹. Adele Bloch-Bauer umírá v roce 1925 na meningitidu a nezažije tak vzestup nacistů v Rakousku. Ferdinand Bloch-Bauer se po anšlusu Rakouska přestěhoval na svůj zámek v Panenských Břežanech, po podpisu Mnichovské dohody emigroval do Paříže, aby následně přesídlil do Švýcarska, kde v listopadu 1945 umírá. Jeho majetek v Rakousku a Československu byl arizován, části jeho umělecké sbírky skončily v rukou prominentních nacistů, některé předměty však byly předány rakouským muzeím. „*Dáma ve zlatém*“ byla nejdříve zakoupena Dr. Friedrichem Führerem, arizátorem majetku Ferdinanda Bloch-Bauera, který ji (společně s obrazem „*Apfelbaum I*“) vyměnil s právním předchůdcem Galerie Belvedere za jiný Klimtův obraz, konkrétně za „*Schloss Kammer am Attersee III*“ (tj. zámek Kammer u Attersee).⁵²

Po roce 1945 se dědicové po Ferdinandovi Bloch-Bauerovi, mezi nimiž byla i Maria V. Altmann, pozdější hlavní tvář novodobého restitučního procesu, snažili získat alespoň část uměleckých sbírek zpět. Na základě Rückstellungsgesetz se to sice částečně podařilo, v zájmu umožnění vývozu vrácených uměleckých děl za hranice Rakouska byly ale v Galerii Belvedere ponechány obrazy zmíněné v závěti Adele bez toho, aby k nim byl uplatněn restituční nárok.

Po nabytí účinnosti Kunstrückgabegesetz se Maria V. Altman zastupující skupinu dědiců obrátila na Komisi, resp. na tzv. nově zřízený Poradní sbor, s žádostí o restituci. Sbíрка Ferdinanda Bloch-Bauera byla již díky předchozí práci Komise velmi dobře zdokumentována⁵³

⁵¹ Text předmětného odstavce ze závěti Adele Bloch-Bauer v originále zní: „*Meine 2 Porträts und die 4 Landschaften von Gustav Klimt, bitte ich meinen Ehegatten nach seinem Tode der österr. Staats-Galerie in Wien, die mir gehörende Wiener und Jungfer. Brezner Bibliothek, der Wiener Volks u. Arbeiter Bibliothek zu hinterlassen.*“ (Adèle Bloch Bauer's Will - 19 January 1923. *Arthemis: Art Law University Centre* [online]. [cit. 2023-04-16]. Dostupné z: <https://plone.unige.ch/art-adr/cases-affaires/6-klimt-paintings-2013-maria-altmann-and-austria/adele-bloch-bauers-will-19-january-1923/view>).

⁵² Více k historii „*Dámy ve zlatém*“ viz Portrait of Adele Bloch-Bauer I. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2023-04-16]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/Portrait_of_Adele_Bloch-Bauer_I.

⁵³ Více viz výše.

a nečekaly se žádné problémy s vydáním. Poradní sbor skutečně 28. 6. 1999 jednohlasně doporučil restituci celkem 36 předmětů⁵⁴, vrácení uměleckých děl z Galerie Belveder však zamítl.⁵⁵ Dle tehdejšího názoru Poradního sboru nenaplnují okolnosti převodu „*Dámy ve zlatém*“ podmínky Kunstrückgabegesetz, protože:

- Díla nebyla po roce 1945 převedena na právní nástupce původního majitele, kteří by je jako dar za vývozní povolení zpětně věnovali Rakouskému státu. Naopak – tehdejší oprávněné osoby nezahájili řízení o navrácení uměleckých děl podle Rückstellungsgesetz, protože byli sami toho názoru, že právní i faktický stav odpovídá poslednímu přání Adele Bloch-Bauer.
- Převod děl nebyl prohlášen za neplatný podle Nichtigkeitsgesetz, protože právní titul Galerie Belvedere k dílům pochází z doby před rozhodným obdobím v tomto zákoně uvedeným. Není přitom rozhodující, zda tento právní titul představuje přímo závěť Adele Bloch-Bauer nebo uznání a naplnění jejího přání ze strany jejího manžela.
- Je zřejmé, že se v případě těchto děl nejedná o opuštěné (tj. derelikvované) věci, na které by se vztahoval § 1 bod 3 Kunstrückgabegesetz.

Dědicové se proto dne 14. 9. 1999 obrátili se svým nárokem na Krajský soud ve Vídni⁵⁶. Již v tomto sporu byli dědicové zastoupeni tehdy začínajícím americkým advokátem Ericem Randolem Schoenbergem⁵⁷, který se později specializoval právě na problematiku restitucí Nazi-Looted Art. Bez nadsázky se však dá říct, že tento soudní spor skončil dříve, než vůbec mohl začít. Předpokladem projednání věci bylo, stejně jako v České republice, zaplacení soudního poplatku, který odpovídal 1,2 % hodnoty sporného plnění. V tomto případě se vycházelo z celkové hodnoty obrazů 150 mio USD a soudní poplatek tak byl vyměřen ve výši 1,8 mio USD, což tehdy odpovídalo zhruba 24 mio ATS. Přestože dědicové požádali o jeho odpuštění, soud jim poplatek pouze snížil na zhruba 200.000 USD. I tato částka však byla pro dědice příliš vysoká, a proto byl návrh na zahájení soudního řízení vzat v březnu 2000 zpět.⁵⁸

⁵⁴ Jednalo se o kresby Gustava Klimta ze sbírek Albertiny a porcelán ze sbírek MAK.

⁵⁵ Viz rozhodnutí Poradního sboru ze dne 28. 6. 1999 dostupné zde: <https://provenienzforschung.gv.at/en/empfehlungen-des-beirats/beschluesse/?decisions-year=1999> [cit. 2023-04-16].

⁵⁶ Landesgericht für Zivilrechtsachen (LGZ) Wien.

⁵⁷ Viz E. Randol Schoenberg. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001- [cit. 2023-04-17]. Dostupné z: https://en.wikipedia.org/wiki/E._Randol_Schoenberg.

⁵⁸ Více viz RECHBERGER, Walter H. Klimts "Goldene Adele" - ein Gemälde, das (auch) Prozessrechtsgeschichte schrieb. *Bulletin Kuns&Recht*. Wien, 2020/2 - 2021/1, 39 - 49. ISSN 2222-7407 (dále jen jako „**Rechberger**“).

Již 23. 8. 2000 byla u okresního soudu v Pasadeně, Californie⁵⁹ podána žaloba proti Rakouskému státu a Galerii Belvedere na vydání děl. V případě tohoto řízení nečinil soudní poplatek již žádnou překážku – jeho výše byla totiž pouhých 150 USD. Hlavní otazník však visel nad soudní příslušností. Konkrétně se zkoumala otázka, zda je možné na americkém území žalovat cizí stát a případně za jakých podmínek. Soud první instance rozhodl, že jeho jurisdikce je v tomto případě dána, a to s odkazem na § 1605 písm. a) bod 3 amerického zákona o imunitách cizích států.⁶⁰ Dle tohoto ustanovení je možné v USA žalovat cizí stát za předpokladu, „že se žaloba týká majetku, který byl odebrán v rozporu s mezinárodním právem a žalovaný stát vykonává na území USA v souvislosti s tímto majetkem ekonomickou činnost“.⁶¹ Proti tomuto rozhodnutí ze 7. 5. 2001 podal Rakouský stát stížnost, která však byla v prosinci 2002 odvolacím soudem⁶² zamítnuta⁶³. Na základě tzv. *writ of certiorari* přezkoumal toto rozhodnutí v omezeném rozsahu i Nejvyšší soud USA.⁶⁴ Nejvyšší soud USA se zde zabýval již pouze otázkou, zda aplikace FSIA není v případě právního jednání, v důsledku kterého byl majetek odebrán a které se uskutečnilo před nabytím účinnosti FSIA, retroaktivní. 7. 7. 2004 Nejvyšší soud USA rozhodl, že aplikace FSIA je procesního charakteru a vztahuje se tak na případy všech státních imunit od okamžiku nabytí jeho účinnosti, a to bez ohledu na to, kdy nastala skutečnost rozhodná pro uplatnění výjimky.⁶⁵ Toto rozhodnutí sice bylo odbornou veřejností přijato značně rozporuplně, faktem ale zůstává, že nikdy nebylo překonáno a otevřelo cestu k restitucím děl ve vlastnictví cizích států na území USA.⁶⁶

V médiích a populární kultuře je výše uvedené rozhodnutí Nejvyššího soudu USA často interpretováno jako meritorní rozhodnutí ve věci, je třeba však zdůraznit, že se jedná o čistě procesní rozhodnutí a k posouzení právního nároku dědiců před americkými osudy nikdy nedošlo. Důvodem je, že se dědicové s Rakouskem dohodli na ukončení všech soudních řízení a na svěření sporu k rozhodnutí rozhodčímu soudu ve Vídni. O důvodech této dohody můžeme

⁵⁹ US District Court for the Central District of California in Pasadena.

⁶⁰ Foreign Sovereign Immunities Act z roku 1976 (dále jen jako „FSIA“). Text FSIA je dostupný zde: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-90/pdf/STATUTE-90-Pg2891.pdf> [cit. 2023-04-17].

⁶¹ Konkrétně § 1605 písm. a) bod 3 FSIA zní: „*A foreign state shall not be immune from the jurisdiction of courts of the United States or of the States in any case, in which rights in property taken in violation of international law are in issue and that property or any property exchanged for such property is present in the United States in connection with a commercial activity carried on in the United States by the foreign state; or that property or any property exchanged for such property is owned or operated by an agency or instrumentality of the foreign state and that agency or instrumentality is engaged in a commercial activity in the United States*“.

⁶² US Court of Appeals for the Ninth Circuit in San Francisco.

⁶³ Text rozhodnutí Nos. 01-56003, 01-56398 ze dne 12. 12. 2002 je dostupný zde: <https://casetext.com/case/altmann-v-republic-of-austria> [cit. 2023-04-17].

⁶⁴ *US Supreme Court*.

⁶⁵ Rozhodnutí Nejvyššího soudu USA, *Republic of Austria v. Altman*, 541 U.S. 677 (2004), ze dne 7. 6. 2004, je dostupné zde: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/541/677/> [cit. 2023-04-17].

⁶⁶ Více viz Rechberger, str. 42 a násl.

pouze spekulovat – jako nejpravděpodobnější se jeví obava dědiců z nevykonatelnosti amerického soudního rozhodnutí v Rakousku⁶⁷; na druhé straně Rakouský stát ušetřil sjednáním dohody o rozhodčím soudu nemalé finanční prostředky za právní zastoupení před americkými soudy. Stranou by neměl být ponechán ani argument ochrany dobrého jména Rakouského státu, které by se v případě prohry před americkými soudy a odmítnutím vykonatelnosti (byť v souladu s právem) zapsalo v očích veřejnosti jako stát, který profituje z nacistických zločinů.

Strany sporu se obrátili na ad hoc ustanovený rozhodčí soud ve složení Dr. Andreas Nödl, Professor Walter H. Rechberger a Professor Peter Rummel s následujícími otázkami:

- zda a jakým způsobem nabylo Rakousko v období let 1923 – 1949, případně později, vlastnické právo k předmětným obrazům; a
- zda jsou naplněny podmínky § 1 Kustrückgabegesetz pro restituci kteréhokoliv z předmětných obrazů dědicům po Ferdinandovi Bloch-Bauerovi.

Dle rozhodců nebylo pochybností o tom, že zmínka Adele Bloch-Bauer ohledně darování Klimtových obrazů Galerii Belvedere neměla povahu odkazu, ale „*pouhé*“ prosby. Obrazy totiž nikdy nepatřily Adele, alespoň v tomto smyslu nikdy nebyl předložen žádný důkaz. Naopak – objednatel, který uhradil malířovu odměnu byl její manžel Ferdinand. Tento závěr podporuje i tehdy platné znění § 1247 odst. 2 ABGB⁶⁸, dle kterého platí tzv. *präsumpcio Muciana*. V případě pochybností se mělo za to, že dotyčnou věc nabyt manžel.⁶⁹

Rozhodci dále posuzovali, zda je možné skutkové okolnosti zanechání uměleckých děl ve sbírkách Galerie Belvedere posuzovat za jednání na nátlak státních úřadů, které by bylo možné subsumovat pod skutkovou podstatu prvního bodu § 1 Kunstrückgabegesetz. Extenzivním výkladem tohoto ustanovení dospěli k opačnému závěru než Poradní sbor v roce 1999. Dle názoru rozhodců není nezbytné, aby byl ohledně dané věci po II. světové vznesen nárok na základě Rückstellungsgesetz. Postačí, když nárok na vrácení věci existoval, a to přestože nebyl osobami oprávněnými uplatněn. Tak tomu bylo i v tomto případě, kdy je zjevná souvislost mezi *neuplatněním nároku na vrácení* a *žádostí o vývoz* jiných, již restituovaných předmětů. Sám Dr. Rinesch, poválečný právní zástupce dědiců po Ferdinandu Bloch-Bauerovi,

⁶⁷ Dotčená díla přestala být v okamžiku zahájení soudního sporu v USA vypůjčována na výstavy do zahraničí a bylo zřejmé, že díla by v případě negativního rozhodnutí nikdy neopustila jurisdikci Rakouska.

⁶⁸ Toto ustanovení bylo součástí ABGB až do roku 1978.

⁶⁹ Viz Rechberger, str. 46.

píše v žádosti o vývozní povolení vrácených uměleckých děl, že:“...*naproti tomu doufá, že památkový úřad a zúčastněné veřejné sbírky příznivě vyloží ustanovení památkového zákona při zohlednění všech zvláštností tohoto případu.*“⁷⁰ Z této formulace je dle rozhodců zřejmé, že předmětné obrazy byly zanechány v Galerii Belvedere právě jako protihodnota za udělení povolení k vývozu. Rozhodci tak odpověděli na výše položené otázky dne 15. 1. 2006 následujícím způsobem:

- Rakousko nabylo vlastnické právo k obrazům Gustava Klimta *Adele Bloch-Bauer I; Adele Bloch-Bauer II; Apfelbaum; Buchenwald/Birkenwald a Häuser in Unterach am Atersee* v roce 1948; a
- byly splněny podmínky vydání obrazů uvedených výše dědicům Ferdinanda Bloch-Bauera dle § 1, bod 1 Kunstrückgabegesetz.

Podmínky uvedené v § 1 bodu 2 Kunstrückgabegesetz se dle rozhodčího nálezu v tomto případě neuplatní.⁷¹

Dámu ve zlatém a další 4 Klimtovy obrazy čekal standardní osud restituovaných děl. Po vydání byla společně ostatními díly odvezena z Rakouska do USA, kde byla následně prodána v dražbě⁷². Dámu ve zlatém koupil pro svou Neue Galerie podnikatel Ronald S. Lauder za tehdy astronomických 135 mio USD⁷³. Ostatní díla byla k dražbě nabídnuta později a stala se většinou ozdobou soukromých sbírek.⁷⁴

Co se týče šestého Klimtova obrazu, *Portrétu Amalie Zuckerkandl*, ten zůstává na základě rozhodnutí rozhodčího soudu ze dne 7. 5. 2006 v Galerii Belvedere. Toto dílo patřilo sice původně do sbírky Ferdinanda Bloch-Bauera, během II. světové války se však dostalo do

⁷⁰ Překlad doplněn autorkou. V originále citát zní: „*Ich darf dagegen erwarten, dass das Bundesdenkmalamt und die beteiligten öffentlichen Sammlungen die Bestimmungen des Denkmalschutzgesetzes in einer entgegenkommenden und die Besonderheiten des Falles berücksichtigenden Weise anwenden werden*“. Více viz Rechberger, str. 48.

⁷¹ Text rozhodčího nálezu ze dne 15. 1. 2006 je dostupný zde: Arbitral Award - 5 Klimt paintings Maria V. Altmann and others v. Republic of Austria, 15 January 2004. *Arthemis: Art-Law Centre University of Geneva* [online]. [cit. 2023-04-17]. Dostupné z: <https://plone.unige.ch/art-adr/cases-affaires/6-klimt-paintings-2013-maria-altmann-and-austria/arbitral-award-5-klimt-paintings-maria-v-altmann-and-others-v-republic-of-austria-15-january-2004/view>.

⁷² V této souvislosti je nutné zdůraznit, že prodej restituovaných děl dědici nelze vnímat jednoznačně negativně. Kromě skutečnosti, že naprostá většina dědiců nemá k vydávaným dílům již žádný citový vztah, je podstatné, že právní zastoupení v těchto věcech je mimořádně nákladné a dědicové si ho mohou dovolit právě a jedině díky prodeji získaných děl. Dle neověřených zpráv byla např. odměna Erica Randol Schoenberga v případě Dámy ve zlatém ve výši 40 % z celkové hodnoty děl.

⁷³ Viz VOGEL, Carol. Lauder Pays \$135 Million, a Record, for a Klimt Portrait. In: *The New York Times* [online]. 19. 6. 2006 [cit. 2023-04-17]. Dostupné z: <https://www.nytimes.com/2006/06/19/arts/design/19klim.html>.

⁷⁴ Viz např. portrét Adele Bloch-Bauer II, který přímo od dědiců zakoupila Oprah Winfrey. Podle dostupných zpráv byl obraz znovu prodán v roce 2016 čínskému soukromému sběrateli za 150 mio USD. Viz CAScone, Sarah. Oprah Sells Famed Gustav Klimt Portrait for \$150 Million. In: *Artnet* [online]. [cit. 2023-04-17]. Dostupné z: <https://news.artnet.com/market/oprah-sells-famed-gustav-klimt-portrait-150-million-851537>.

majetku Hermine Müller-Hofmann, dcery Amalie Zuckerkanl. Dědicové po Ferdinandu Bloch-Bauerovi se dle svého podání k rozhodčímu soudu domnívají, že se dílo bylo převedeno do vlastnictví Hermine arizátorem Ferdinandova majetku, Dr. Führerem. Naproti tomu dědicové po Hermine Müller-Hofmann jsou toho názoru, a přesvědčili o jeho pravděpodobnosti i rozhodčí soud, že sám Ferdinand Bloch-Bauer ze svého švýcarského exilu dílo (nejspíše s pomocí Dr. Führera) převedl do vlastnictví Hermine, načež zastavil vyplácení pravidelné renty její matce Amalii Zuckerkanl. V roce 1943 prodala Hermine obraz za 1600 RM, tedy značně pod cenou, své přítelkyni a majitelce Die Neue Galerie, Dr. Vitě Künstler. Ta následně obraz převedla na svého manžela, po jehož smrti však k obrazu opět získala vlastnické právo. Dr. Künstler odkázala obraz po své smrti Galerii Belvedere, s čímž Hermine Müller-Hofmann vyslovila v jednom ze svých dopisů souhlas.⁷⁵

Rozhodci rozhodli jak v neprospěch dědiců po Ferdinandovi Bloch-Bauerovi, tak v neprospěch dědiců po Hermine Müller-Hofmann. Ferdinand obraz převedl Hermine dobrovolně (viz výše), a proto zde dle názoru rozhodců nejsou naplněny podmínky Kunstrückgabegesetz. Při posouzení případu bylo klíčové, zda je možné považovat převod mezi Hermine a Dr. Vitou Künstler za neplatné právní jednání, či nikoliv. V tomto aspektu rozhodli rozhodci dle mého názoru překvapivě, když převod (byť pod cenou, která byla celá použita na obstarání falešných dokladů, a tak záchranu Herminina života) nebyl posouzen jako převod v nouzi, ale jako „*přátelská výpomoc*“. Další z argumentů, které podpořili zamítnutí žaloby, bylo, že se Hermine po 2. světové válce obrazu nedomáhala a nepřijala ani nabídku na jeho zpětný prodej. V porovnání s předcházejícím rozhodnutím rozhodčího soudu se však toto posouzení jeví jako nepřiměřeně tvrdé, když v případě restituce potomkům Bloch-Bauera neuplatnění jejich restitučních práv (byť za jiných skutkových okolností) nebylo přičítáno k tíži.

Jakkoliv proti tomuto rozhodčímu nálezu není opravný prostředek, ozývá se dle vyjádření Prof. Rechbergera v pravidelných intervalech advokát dědiců po Ferdinandovi Bloch-Bauerovi, E. R. Schoenberg, a neformálně uplatňuje nárok rodiny⁷⁶. Dědicové po Hermine Müller-Hofmann svůj nárok již neuplatňují a dle dostupných rozhodnutí Poradního sboru

⁷⁵ Zde uvedený popis provenience obrazu je pouze zjednodušením skutkových okolností předestřených stranami tak, jak je vzal rozhodčí soud za prokázané. Podrobnější argumentace stran je uvedena v samotném rozhodčím nálezu ze dne 7. 5. 2006, který je dostupný zde: *Arbitral Award - Amalie Zuckerkanl painting, Maria V. Altmann and others v. Republic of Austria*, 6 May 2004. *Arthemis: Art-Law Centre University of Geneva* [online]. [cit. 2023-04-17]. Dostupné z: <https://plone.unige.ch/art-adr/cases-affaires/6-klimt-paintings-2013-maria-altmann-and-austria/arbitral-award-amalie-zuckerkanl-painting-maria-v-altmann-and-others-v-republic-of-austria-6-may-2004/view>.

⁷⁶ V této souvislosti je třeba zmínit, že dědicové po Ferdinandu Bloch-Bauerovi dosáhli vydání dalších uměleckých předmětů na základě rozhodnutí Poradního sboru z roku 2004, 2007, 2013 a 2015. Všechna rozhodnutí týkající se této rodiny jsou k dispozici zde: <https://provenienzforschung.gv.at/empfehlungen-des-beirats/beschluesse/beschluesse-alphabetisch/?decisions-letter=B> [cit. 2023-04-17]

nebylo z rakouských sbírek vydáno žádné dílo, které by původně patřilo jí nebo její matce Amalii.

6. Závěr

Jak již bylo zmíněno v úvodu, tato práce představuje sice pouze výsek problematiky zkoumané v souvislosti s rakouským Kunstrückgabegesetz, přesto se jedná o výsek podstatný. Bez pochopení právně-historického a společenského vývoje po konci II. světové války by nebylo možné analyzovat jednotlivá ustanovení Kunstrückgabegesetz a tuto analýzu pak využít při návrhu změn české právní úpravy. Zároveň je třeba si uvědomit, jakou měrou přispěly historické události a veřejné mínění stimulované kvalitní novinářskou prací k tlaku, pod kterým došlo k vytvoření propracovaného systému navrácení kulturních statků odňatých v období nacismu. Jakkoliv je tedy žádoucí inspirovat se v této věci rakouskou praxí, je třeba vždy myslet na to, že historická zkušenost je nepřenosná a bez odpovídajících společenských podmínek není žádná změna (nejenom) zkoumané materie (a nejenom) v České republice, možná.

Seznam použitých zdrojů

Vybraná literatura:

- KUKLÍK, Jan. *Jak odškodnit holocaust?*. Place of publication not identified: Charles University in Prague, Karolinum Press, 2017 - 2017, 1 online resource (756 pages) : illustrations. ISBN 80-246-2808-2.
- VEBER, Václav, Milan HLAVAČKA, Petr VOREL, Miloslav POLÍVKA, Martin WIHODA a Zdeněk MĚŘÍNSKÝ. *Dějiny Rakouska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, 754 strany : ilustrace, portréty, mapy ; 22 cm. ISBN 978-80-7106-564-7.
- Zeittafel. In: ANDERL, Gabriele, Christoph BAZIL, Eva BLIMLINGER, Oliver KÜHSCHELM, Monika MAYER, Anita STELZL-GALLIAN a Leonhard WEIDINGER. ... *wesentlich mehr Fälle als angenommen. 10 Jahre Kommission für Provenienzforschung*. Wien: Böhlau Verlag, 2009, s. 505-516. ISBN 978-3-205-78183-7. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205118862.505>.
- BLIMLINGER, Eva. Rückstellungen und Entschädigungen in Österreich 1945 bis 2008. Ein Überblick. In: ANDERL, Gabriele, Christoph BAZIL, Eva BLIMLINGER, Oliver KÜHSCHELM, Monika MAYER, Anita STELZL-GALLIAN a Leonhard WEIDINGER. ... *wesentlich mehr Fälle als angenommen. 10 Jahre Kommission für Provenienzforschung*. Wien: Böhlau Verlag, 2009, s. 17-33. ISBN 978-3-205-78183-7. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205118862.17>.
- LÖBLING, Zuzana. Právní úprava a praxe vývozu uměleckých děl z Československa v období 1918-1945. In: PIŠTEJOVÁ, Lucia a Ivan SVATUŠKA. *Mílniky právného vývoja v Európe po prvej svetovej vojne*. Košice: Vydavateľstvo ŠafárikPress, 2022, s. 67-76. ISBN 978-80-574-0099-8.
- WLADIKA, Michael, a , ed. Die Beanspruchung von Kunst- und Kulturgegenständen durch die Sammelstellen 1959–1972. In: KAISER, Olivia, Christina KÖSTNER-PEMSEL a Markus STUMPF. *Treuhänderische Übernahme und Verwahrung: International und interdisziplinär betrachtet*. Göttingen: Vienna University Press, 2018, s. 85 - 98. ISBN 978-3-8471-0783-5. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.14220/9783737007832.85>.
- DECKER, Andrew. A Legacy of Shame. Nazi Art Loot in Austria. *ARTnews*. Dezember 1984.

- SCHALLMEINER, Anneliese. 1998 – die Kommission für Provenienzforschung und der Weg zum Kunstrückgabegesetz. In: ANDERL, Gabriele, Christoph BAZIL, Eva BLIMLINGER, Oliver KÜHSCHELM, Monika MAYER, Anita STELZL-GALLIAN a Leonhard WEIDINGER. ... *wesentlich mehr Fälle als angenommen. 10 Jahre Kommission für Provenienzforschung: (Schriftenreihe der Kommission für Provenienzforschung, Band 1)*. Böhlau Verlag, 2009, s. 34 - 47. ISBN 978-3-205-78183-7. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.7767/boehlau.9783205118862.34>.
- Löbbling, Z. *Dary za vývozní povolení v době nesvobody a problematika jejich restituce V České republice*. XIII. ročník SVOČ, kategorie doktorské studium.
- RECHBERGER, Walter H. Klimts "Goldene Adele" - ein Gemälde, das (auch) Prozessrechtsgeschichte schrieb. *Bulletin Kuns&Recht*. Wien, 2020/2 - 2021/1, 39 - 49. ISSN 2222-7407.

Rakouské právní předpisy:

- Nařízení Ministerstva financí ze dne 3. 9. 1955, BGBl. Nr. 201/1955.
- Zákon o zákazu vývozu předmětů historického, uměleckého a kulturního významu (StGBI. 90/1918).
- Spolkový zákon o neplatnosti právních jednání, které byly učiněny v období německého obsazení Rakouska (BGBl. Nr. 106/1946).
- 1. Rückstellungsgesetz (BGBl. Nr. 156/1946).
- 3. Rückstellungsgesetz (BGBl. Nr. 54/1947).
- Spolkový zákon o vypořádání vlastnických vztahů k uměleckým a kulturním předmětům ve správě památkového úřadu (BGBl. Nr. 294/1969).
- Spolkový zákon o vydání a zpeněžení dříve opuštěného uměleckého a kulturního majetku (BGBl. 2/1986, novelizováno BGBl. 515/1995).
- Spolkový zákon o navrácení uměleckých děl z rakouských muzeí a sbírek (BGBl Nr. 181/1998).
- Památkový zákon (BGBl. Nr. 5333/1923).
- Změna spolkového zákona o navrácení uměleckých děl z rakouských muzeí a sbírek (BGBl. Nr. 117/2009).
- Zákon o zákazu vývozu předmětů historického, uměleckého či kulturního významu (StGBI. Nr. 90/1918).
- ABGB (JGS Nr. 946/1811).

České právní předpisy:

- Zákon č. 212/2000 Sb., o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem a o změně zákona č. 243/1992 Sb., kterým se upravují některé otázky související se zákonem č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění zákona č. 93/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

Právní předpisy USA:

- Foreign Sovereign Immunities Act z roku 1976.

Web:

- <https://hiko.univie.ac.at/>
- <https://www.artnews.com>
- <https://www.nytimes.com>
- <https://www.justice.gov>
- <https://www.nationalfonds.org/startseite>
- <https://provenienzforschung.gv.at>
- <https://www.npr.org>
- <https://plone.unige.ch/art-adr>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page
- <https://casetext.com>
- <https://supreme.justia.com>
- <https://news.artnet.com>